

Оригинални научни рад
УДК: 726.823(=163.41)(495.622)
271.2-526.62:27-36
DOI: 10.5937/zrffp56-67089

ИКОНА, СЕЋАЊЕ И СТРАДАЊЕ: СВЕТИ РАТНИЦИ У МЕМОРИЈАЛНОМ ПРОСТОРУ ЗЕЈТИНЛИКА

Жељко Р. ЂУРИЋ¹
Универзитет Сингидунум
Факултет „Деспот Стефан Лазаревић”
Земун (Србија)

¹ zeljkouric@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0001-5710-7082>

Примљен: 8. 5. 2026.
Прихваћен: 21. 9. 2026.

ИКОНА, СЕЋАЊЕ И СТРАДАЊЕ: СВЕТИ РАТНИЦИ У МЕМОРИЈАЛНОМ ПРОСТОРУ ЗЕЈТИНЛИКА

Кључне речи:
Зејтинлик;
костурница;
иконе;
историјско;
богословско.

Сажетак. У овом раду настојимо да протумачимо улогу и значај икона светих ратника у српској војној костурници на Зејтинлику. Полазећи од историјског и сакралног контекста овог меморијалног простора, посебну пажњу усмеравамо на иконе Светог Георгија и Архангела Михаила, са циљем да сагледамо теолошки слој њиховог значења, као и симболичке паралеле са страдањем српске војске. На тај начин, иконографија светих ратника доприноси сакрализацији војничке жртве и њеном укључивању у шири оквир националног и југословенског идентитета, као и културе сећања.

Увод

Мисао о икони учи нас да Бог ствара лепоту ни из чега, док се човек „угледа на лепоту која већ постоји, наиме на ону лепоту Бога која просијава кроз лепоту света” (Асунто, 1975, стр. 37). Полазећи од овог становишта, можемо уочити да је процес обликовања значења смрти и сећања могао бити један од начина да се присуство вере у националном меморијалном простору утемељи и сведочи посредством богословске мисли и свете иконе. Сагледавање историјског искуства у духовном оквиру доприноси обогативању и продубљивању ове теме, омогућавајући повезивање црквеног и националног идентитета са концептом културе сећања. Циљ овог рада јесте да покаже да се Зејтинлик, као место сећања на страдање, може сагледати и као простор у којем се преплићу национално и универзално, сакрално и фунерално, при чему се икона појављује као везивно ткиво између историјског искуства и есхатолошког, православно-хришћанског смисла. Кроз иконографску анализу представа светих ратника у капели на Зејтинлику указаћемо на спајање духовних и историјских образаца на основу којих је ратничка тема тумачена у ширем духовном контексту. Икона својим симболичким језиком омогућава да се лик војника сагледа у односу на вредности православне хришћанске традиције, али не искључиво у националном кључу. У овом раду нећемо се бавити формалном анализом иконографског обрасца, већ начином на који је његова форма употребљена у односу на циљ постављен темом истраживања. Посебна пажња биће посвећена представама Светог великомученика Георгија и Архангела Михаила, као облицима контемплације вере, односно као представама чији симболички садржај омогућава сагледавање начина на који су ови светитељи доведени у везу са српским ратним страдањем. Указаћемо на значај њихове улоге у процесу обликовања значења српске војничке жртве. Биће размотрена и двострука функција иконографских представа светих ратника: прва, која одражава националну свест и колективно сећање на страдање, и друга, која упућује на универзалне хришћанске вредности жртве, правде и победе,

пројављујући у свом религијском и универзалном вредносном оквиру Христа као образац и парадигму страдања и васкрсења. У раду ће бити размотрена и литургијска функција представа светих ратника, која се остварује кроз Свету Литургију, у којој се, посредством евхаристијског сабрања живих и упокојених, предокуша Царство Божије. На крају, биће истакнут меморијални значај зејтинличког војничког гробља као места на којем се историјско време обликује у непрекидном односу прошлости и будућности.

Обликовање Зејтинлика: историјски и државни оквир

У пантеону националног сећања Први светски рат заузима посебно место, представљајући један од кључних историјских оквира унутар којих се обликовао наратив о страдању и херојству српске војске. Као што се у храму светлост свеће преображава у молитву, тако се и жртва војника у колективном памћењу преображава у сакрални знак. Иконографија светих ратника на тај начин доприноси очувању сећања на масовно страдање српских војника током пробоја Солунског фронта. У наставку рада биће размотрена иницијатива југословенске државе за организовано похрањивање њихових земних остатака и оснивање српског војничког гробља на Зејтинлику (Опачић, 1978; Соколовић, 1986). Идеја о уређењу гробља на Зејтинлику, посвећеног палим српским војницима, потекла је од краља

Слика 1. Изглед Зејтинлика (снимак из ваздуха).
Извор: приватна архива

Александра I Карађорђевића. За његову изградњу одабрано је место на којем је Врховна команда српске војске током рата организовала пољску болницу, а на којем се већ налазило неуређено војничко гробље. На ово место пресељени су посмртни остаци српских војника са војничких гробаља у Микри, Седесу и Самлију (Обреновић, 2013, стр. 375; Соколовић, 1986, стр. 16–17; Стефановић, 2025, стр. 110).

Реализацији идеје о уређењу војничког гробља на Зејтинлику претходили су радови на његовом неопходном одржавању, које је током пробоја Солунског фронта обављао архитекта Момир Корунковић (Кадијевић, 1996, стр. 38). Непосредно по завршетку рата јавиле су се прве организоване иницијативе за уређење гробља. У том циљу, Коло српских сестара је 1922. године прикупљало прилоге за подизање капеле. Имајући у виду значај овог подухвата, иницијатива је током наредних година добила државни карактер, па је тако Министарски савет, на челу са председником Николом Пашићем, 1926. године званично одобрио подизање маузолеја на Зејтинлику и обезбедио финансијска средства за његову реализацију (Обреновић, 2013, стр. 375). Предвиђено је да радови буду изведени у складу са *Законом о уређењу војничких гробаља*, према којем је српска војничка гробља требало уредити по принципу општих костурница са заједничким спомеником или капелом (Pintar-Manojlović, 2014, стр. 203). Као узор за уређење Зејтинлика послужила су европска војничка гробља (Обреновић, 2013, стр. 171).

Израда концепта меморијалног простора Зејтинлика и његов симболички значај

За подизање спомен-капеле на Зејтинлику 1926. године расписан је конкурс којим је захтевана израда пројеката у византијском стилу (Кадијевић, 2010, стр. 199; Обреновић, 2013, стр. 375). Првонаграђени пројекат архитекте Милутина Борисављевића није реализован, па је одлучено да је најподеснији за извођење пројекат архитекте Александра Васића (АЈ, Ф МГ 62, 1499–1503; АЈ, Ф МГ 62, збирка планова, 245, 623–625, 713, 720; Б. Ј., 1926, стр. 7). Архитектонски облик изведен је у комбинацији српско-византијског и ар-деко стила (Просен, 2023, стр. 253). Подизање Спомен костурнице у Зејтинлику започето је 1928. године (Аноним, 1928, 23. јануар, стр. 6; Аноним, 1929, 21. мај, стр. 5). Радови су настављени 1933. да би објекат био коначно завршен 1936. године (Аноним, 1933, стр. 4; Аноним, 1936а, стр. 5; Аноним, 1936б, стр. 6; Аноним, 1936в, стр. 4; Ацовић, 2017, стр. 252–255; Д. М., 1936, стр. 6; Др. М., 1936, стр. 14). Својом монолитном композицијом, капела функционише као визуелни еквивалент патње и идеолошка матрица у којој се концепт српске жртве успоставља као једна од вредносних основа југословенске државности (Стефановић, 2025, стр. 112–113). Тако

артикулисане политичке идеје додатно су подржане извесном подударношћу између националног и југословенског стила, што је допринело формирању конзервативног карактера овог градитељског склопа (Стефановић, 2022, стр. 363).

Концепт костурнице и меморијалног простора Зејтинлика представља ли су основу на којој се градио колективни однос према ратном страдању и хероизму који су везани за пробој Солунског фронта у Првом светском рату. На тај начин је страдалнички наратив постао део државно регулисане културе сећања указујући на политичку употребу прошлости. Осим што је истицање хероизма и спремности на жртву, као битних особености карактера српског војника, имало своју идеолошку позадину, такође је кроз парадигму жртве и подвига указивало на њихову психолошку и духовну основу. С тим у вези, 1932. године поведена је извесна расправа око карактера зејтинличког спомен-гробља. Између осталог оцењено је да су војници који су ту похрањени „[...] познати широм света као српски војници, а гробље је познато као српско војничко гробље” и да због тога они „[...] не могу прилагођавати потребама времена, јер, највише жртве, намењене да служе као пример кроз столећа, не припадају садашњици, већ историји, која је вечита” (АЈ, МГ62, ф 1501; Обреновић, 2013, стр. 382–383).

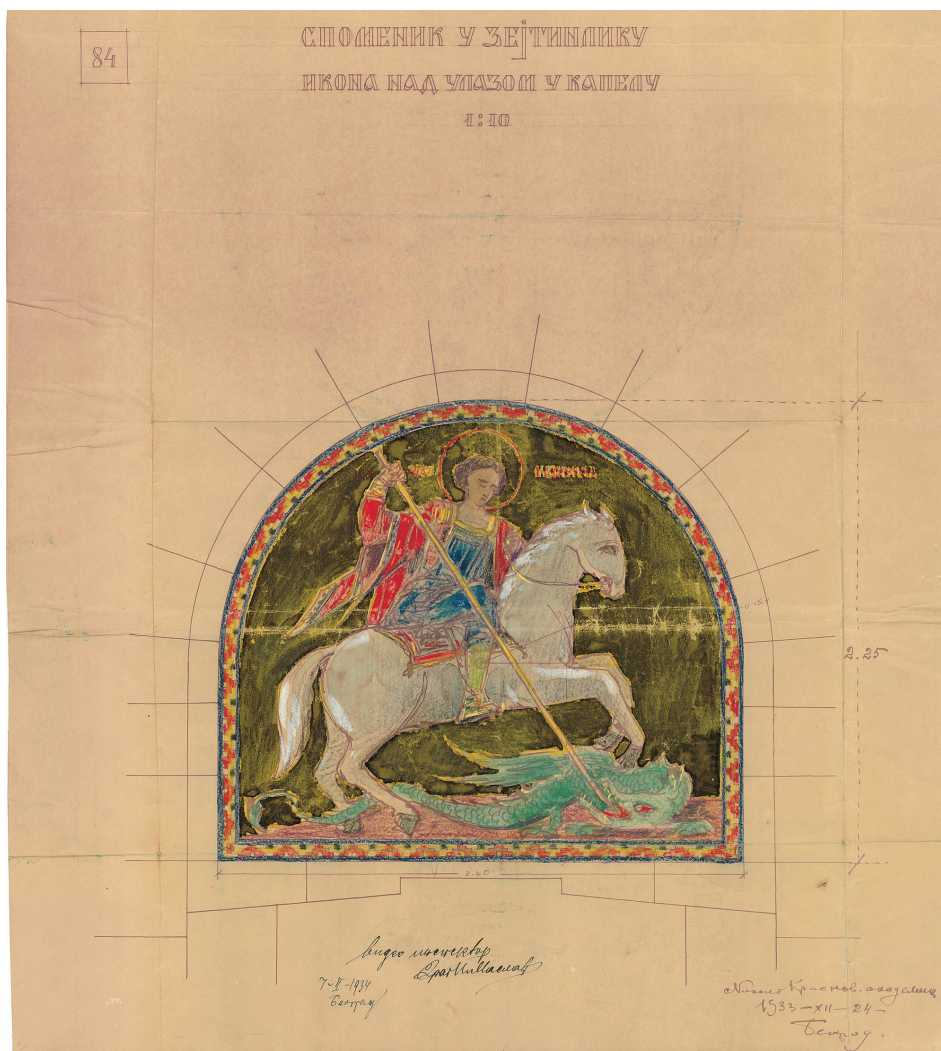
Војничко страдање постепено је добијало архетипски карактер, приближавајући се идеалу светих хришћанских ратника и успостављајући јасне паралеле са православном иконографијом борбе добра против зла. Имплицитна симболичка веза између српске војничке жртве и икона Светог Георгија и Архангела Михаила, као небеских војсковођа и заштитника, уздиже мотив страдања са историјског на метаисторијски ниво значења. У том контексту, избор икона за Маузолеј на Зејтинлику добија јасно теолошко и симболичко утемељење. О њиховом значењу и улози биће више речи у наредном поглављу.

Иконографија свјетих рајиника између теолошкој и националној нарајива: икона Свјетои великомученика Георгија и Архангела Михаила

Ако би за уметност „[...] биле важне само оне идеје које је сама себи поставила [...] оне би имале чврсту основу без осврта на историју догађаја која би објаснила њихов развој” (Velmans, 2007, стр. 72), у том смислу, икона је специфичан визуелно-теолошки феномен, у коме се идеја о духовном поретку материјализује кроз слику. Тај се однос може пратити на примеру иконографског програма Зејтинлика. Представе Светог Георгија и Архангела Михаила нису овде изабране случајно, већ у складу са идејом да живот човека има небеско порекло и да је могуће достићи свети идеал кроз божанску

милост. У том контексту, животи светих функционишу као примењена етика: они служе као модел понашања и као доказ да је хришћански идеал остварив у историјској стварности (Поповић, 1972, стр. 8).

На предњој страни маузолеја је мозаик Светог архангела Михаила, рађен по мотивима фреске из манастира Манасија, испод кога су стихови Војислава Илића Млађег (Pintar-Manojlović, 2014, стр. 206–207). Архангел Михаило често се приказује као ратник, вођа небеских сила. На зејтинличкој композицији приказан је монументално, обучен у оклоп и црвени (љуби-части) плашт, симбол вишег ауторитета и ревности за Божју славу, погледа непоколебљиво усмереног ка посматрачу. Са друге стране налази се улаз у

Слика 2. Скица иконе Светог Георгија на Зејтинлику (AJ, F MG 62, f. 1499)

Слика 3. Скица иконе Св. Архангела Михаила на Зејтинлику (AJ, F MG 62, f. 1499)

капелу изнад кога је мозаик великомученика Георгија Победоносца, рађен по мотивима фреске из Дечана, испод кога су такође стихови Војислава Илића Млађег (Обреновић, 2013, стр. 384).

Положај и избор ових мозаичких икона пажљиво су осмишљени, о чему је већ било речи. Обе представе налазе се у међусобном дијалогу и једна другу семантички допуњују. Представе Архангела Михаила и Светог Георгија функционишу као визуелни носиоци идеја небеске заштите, жртве и победе. На тај начин меморијални простор истовремено се укорееује у православном симболичком систему и у наративу о рату као простору страдања, жртве и подвига. Иако Свети Георгије релативно млад губи

овоземаљски живот, он задобија вечни живот у Богу, у кога је свим бићем поверовао. Архангел Михаило, представљен у узвишеном допојасном ставу, симболички потврђује ову истину, подсећајући на божанску правду коју представљају теразије у његовој левој руци. У десној руци држи мач, којим, као заповедник небеске војске, симболички уводи Светог Георгија у Царство Божије. У овом контексту, Свети Георгије може се идентификовати са свим невино пострадалим војницима за отаџбину и веру, које он, посредством сопственог мученичког подвига, симболички приводи Архангелу Михаилу. Његов лик се, стога, не може тумачити само као лик заштитника српског народа већ и као пример непоколебљиве храбрости и истрајности у исповедању вере у васкрслог Христа, због које је поднео мученичку смрт. Његов допринос огледа се у вероисповедању, док се допринос пострадалих војника остварује кроз жртву поднету за другог. Оба примера своје упориште налазе у јеванђељском учењу: „Ово је заповест моја: да волите једни друге као што вас ја љубим. Од ове заповести нема веће, да ко живот свој положи за пријатеље своје” (Јн. 15, 12–13).

Мач који носи Архангел представља симбол праведног Божијег суда и ни у ком случају не означава агресију, већ пре упућује на испуњење Христових речи: „Немојте да мислите да сам дошао да на земљу донесем мир. Нисам дошао да донесем мир, него мач” (Мт. 10:34). Реч је о мачу истине – истине божанског домостроја и тајне сједињења творевине са Творцем. Из историјске перспективе, Свети Георгије јесте губитник: у младости је пострадао мученичком смрћу, погубљен одсецањем главе. Међутим, у искуству Цркве он је живљи од свих који су у овоземаљском животу (Ђурић, 2018, стр. 214). Небеска перспектива, потврђена избором Христа као путовође без обзира на опасности које човеку прете, представља темељ његовог идентитета. Та перспектива и тај темељ усмерени су ка будућности, односно ка Царству Божијем. Избор будућег као коначне и истинске стварности уједно представља и остварење људске слободе, какву су својим подвигом показали и српски мученици и хероји чији су посмртни остаци похрањени на Зејтинлику. Са друге стране, земаљски идентитет увек се сагледава у светлости небеског и њему се подређује, чиме се остварује и древно светоотачко учење о човеку као икони Божијој, чије достојанство не сме бити нарушено свођењем идентитета на оно што је смртно и пролазно. Логику небеског идентитета, присутну у концепцији капеле на Зејтинлику, прати и литургијско искуство као природни наставак идеје о Царству Божијем, које није далеко од човека, а нарочито не од светих мученика. Освећење капеле и костурнице извршио је тимочки владика Емилијан, уз саслужење сереског владике Константина, који је заступао оболелог солунског митрополита Генадија (Аноним, 1936г, стр. 1). Тиме је омогућено редовно богослужбено функционисање капеле, па су, поред парастоса, почеле да се служе и Свете Литургије. Света Литургија која се служи у зејтинличкој капели отвара икуменску перспективу. Другим

речима, она потврђује вредност и смисао мучеништва и војничког страдања не само у оквиру једне заједнице или нације већ у перспективи свеукупног хришћанског искуства. Стога није у потпуности одржива констатација да је на Зејтинлику „традиционално хришћанско веровање транспоновано у националну секуларну религију” (Обреновић, 2013, стр. 384), уколико би се она разумела тако да Света Литургија на овом месту потврђује искључиво жртву одређене групе појединаца или једне нације. Напротив, њен универзални карактер произлази из саме природе Литургије, која се служи за живе и упокојене и обухвата читав људски род у перспективи Царства Божијег (Ђурић, 2026, стр. 143).

Већ је указано на то да симболизам обе мозаичке иконе упућује на стварност која свој пуни смисао задобија у есхатолошкој перспективи. Стога сваки симбол налази своје оправдање уколико упућује на иконичку представу есхатолошке стварности. Истина симбола не почива у природи материјала од којег је он сачињен, нити у простом враћању на догађаје из прошлости, већ у способности симбола да учествује у есхатолошкој стварности (Зизиулас, 2023, стр. 239). У представама Архангела Михаила и Светог Георгија на Зејтинлику могуће је препознати симболичку поруку о победи добра над злом. Уосталом, самој иконографској представи страна је концепција зла као коначне стварности: зло се настоји свести на меру привременог и пролазног, док се добро, обележено даром вечног живота, поставља у средиште. Икона, у том смислу, увек сведочи о Божијем присуству у творевини – било посредством личности светитеља, било посредством представљања догађаја из свештене историје. Ово присуство подразумева преображај творевине кроз њено освећење, односно предокушај Царства Божијег на земљи (Озољин, 2006, стр. 90–91). У том контексту могуће је разумети и смисао Зејтинлика као места сећања које не упућује искључиво на трагичне догађаје прошлости, већ и на перспективу славног, незалазног „осмог дана” (de Cesaree, 1947, стр. 484–486). Духовна димензија комплекса посебно се пројављује у иконографији двеју мозаичких икона које, свака на свој начин, упућују на увођење пострадалих у Царство Небеско, али истовремено и на есхатолошку перспективу свих учесника Свете Литургије која се у овом комплексу служи. На тај начин меморијални простор Зејтинлика превазилази оквир простог сећања на прошлост и постаје место у којем се историјско искуство преображава у литургијско и есхатолошко искуство. Симболички потенцијал овог преображаја можда се најсликовитије очитује у употреби чаура од метака за израду полијелеја: предмети који су били непосредно повезани са ратом и разарањем добијају нову, богослужбену функцију и тако постају део простора молитве и освећења (Ђурић, 2013, стр. 36).

Материјална димензија зејтинличке капеле указује на потребу за освећењем не само саме физичке грађевине већ и целокупног садржаја и

историјског наслеђа које она у себи носи. Тај чин освећења остварује Црква, а капела, као њен просторни и литургијски израз, добија свој пуни смисао кроз служење Свете Евхаристије. Управо у Евхаристији остварује се основна намена Цркве као „иконе будућег века”, о чему се о. Георгије Флоровски поетично изражава: „Истинска синтеза која ће на крају открити саму суштину Цркве, могућа је искључиво у терминима будућег живота, *века који њреба да дође*” (Флоровски, 2023, стр. 195).

Сећање и његови облици: меморијална функција Зејтинлика

Формирањем институционалног оквира сећања, на Зејтинлику је успостављен специфичан меморијални слој значења, разумљив у оквиру концепта *месџа сећања* као простора у којем колективно памћење поприма материјалне и симболичке облике (Norra, 1984). Носилац ових процеса била је тежња ка унификацији идеолошких чинилаца зејтинличког војничког гробља, односно успостављању одређеног односа између српског и југословенског идеолошког оквира. Иако је примарна функција гробља у почетку била сабирање и похрањивање земних остатака страдалих војника, временом је постала видљива тенденција да се ратно страдање трансформише у организовани систем културе сећања, односно у културну меморију као институционално и симболички структуриран облик колективног памћења (Asman, 2011). Такво сећање поседује и мартиролошки карактер, будући да жртвена самосвест у оквиру колективног памћења може допринети догматизацији његовог идеолошког фундамента (Кулјић, 2006, стр. 187). Ови процеси били су уклопљени у систем државних потреба који је истовремено наглашавао жртву и херојство, обликујући тако симболички језик националног идентитета, али и његово позиционирање унутар ширег југословенског оквира. При томе није изостајао ни богословски концепт, који је посредством литургијске праксе појам жртве смештао у духовни и есхатолошки оквир. Стога се процеси меморијализације на Зејтинлику нису одвијали искључиво на нивоу комеморације, већ и кроз активну ритуализацију меморијалног простора, којом је јавност подстицана да прошлост тумачи кроз оквире јавног и колективног сећања. Комуникација се у таквим случајевима одвијала унутар јавног простора, посредством односа према споменичкој култури (Борозан, 2014, стр. 44). Самим избором монументалних архитектонских форми и начином уређења костурнице усмеравају су процеси преношења и тумачења историјског искуства. Први светски рат и пробој Солунског фронта на тај начин постали су идеолошки погодни наративи за интегрисање у механизме деловања државног апарата југословенске монархије. Према томе, процесом институционализације сећање је добило и изражену идеолошку функцију,

постајући један од механизма посредством којих су се обликовали односи између националног идентитета, државне идеологије и културе сећања.

Тај процес омогућио је држави да организовано приступи меморијализацији простора Зејтинлика. Улога меморијала у том процесу била је кључна за политичку конструкцију сећања, јер је омогућила стварање митологеме о хероју-мученику и његово симболичко повезивање са хришћанском идејом светих мученика. У том смислу, иконе Светог Георгија и Архангела Михаила носе специфичан православно-хришћански слој значења, посредством којег се може сагледати и деловање Српске православне цркве у меморијалном простору Зејтинлика. Наиме, уз сагласност патријарха, капела је посвећена Светом Георгију Победоносцу (Обреновић, 2013, стр. 384). Свет пострадалих српских војника на симболички начин представља свети ратник, чиме се не наглашава само припадност хришћанској вери већ и идеја „бесмртности националне жртве”. У контексту културе сећања, ова идеја поседује потенцијал непрестаног обнављања, будући да је сама идеја бесмртности, како запажа Арендт, „скинута са неба”, али је временом заборављено да она постоји изван искуства и сећања људи (Arendt, 1961, стр. 44). Према томе, зејтинлички маузолеј може се разумети као визуелно сведочанство о жртви и тријумфу. Његова симболика првенствено је везана за представу српског војника, чија су значења трајно уписана у колективну свест српског народа и шири југословенски државни простор. Преласком са идеолошке конструкције на религијску есхатологизацију смисла, додатно се учвршћује веза између националног и сакралног, док је фунерални карактер зејтинличке меморијалне целине омогућио њихово међусобно прожимање. Српска војничка жртва свој парадигматски карактер добија у лику светог ратника, односно у симболичким представама Светог Георгија и Архангела Михаила, посредством којих се значење страдања преноси из историјског у духовни поредак, јер, како истиче Хејстад, духовна делатност добија значење тек у свом остварењу, чиме истовремено постаје и стварност (Хејстад, 2018, стр. 347). У том смислу, о Зејтинлику се може говорити као о простору у којем се страдање не тумачи само као сећање на славну прошлост већ и као усмереност ка још блиставијој будућности, чему посебно доприноси теолошки концепт сећања. У богословској мисли често се наглашава „да је мисао о прошлости подлога за садашњост и будућност” (Јевтић, 2001, стр. 381). Из тога произлази потреба за укоренењеношћу меморијалног простора у православном симболичком систему, у којем се препознају карактеристични облици сакрализације смрти српског војника. Стога меморијални простор функционише као место у којем се историјско време обликује и интерпретира између прошлости и будућности (Koselleck, 2004, стр. 105–114), или, прецизније, као простор кретања „од прошлости ка будућности”. У том смислу, меморијал активно учествује у конституисању симболичког простора

у којем се обликују и преносе колективна сећања, док је „меморијал јавна контингенција неке равни значења” (Stefanović, 2025, стр. 24).

Закључак

Слојевити и сложени садржаји српског војничког гробља на Зејтинлику сведоче о меморијалном и симболичком поретку у чијем су средишту жртва и херојство српског војника. У том смислу, на овом простору дошло је до прожимања државно регулисаних облика сећања, националних и југословенских наратива, као и богословских оквира који су страдању придавали есхатолошко значење. Меморијална димензија Зејтинлика, према томе, функционише као облик комеморативне праксе у којој сећање на прошлост бива обликовано у складу са духовним и идеолошким представама југословенског друштва.

Симбиоза историјског, идеолошког, националног и богословског довела је до својеврсне сакрализације фигуре српског војника, којој је приписан статус мученика и хероја, чија се жртва и подвиг тумаче у кључу хришћанске иконографије светих ратника. Према томе, као место сећања, Зејтинлик представља сведочанство о страдању српске војске, али и својеврстан облик културне и духовне трајности, у којем се граница између историјског и есхатолошког непрестано превазилази. Тиме меморијална целина Зејтинлика добија посредничку функцију, повезујући овоземаљски, видљиви слој – представу војника-страдалника – са божанским поретком значења који се остварује у иконографији светих. Сећање и икона тако се сусрећу у ширем оквиру меморијалности, при чему Света Литургија представља праксу кроз коју ратно страдање престаје да буде искључиво ствар прошлости и постаје део живог духовног искуства у којем Христос преображава смисао жртве. Управо тим спојем меморијалног и сакралног Зејтинлик се утемељује као простор у којем се национално сећање уздиже ка црквеном и литургијском разумевању страдања, при чему смрт не представља коначну тачку историјског пута. Напротив, есхатолошка перспектива Царства Божијег, у којој Зејтинлик добија значење духовног упоришта, открива преображај као коначни смисао историјског и меморијалног поретка.

Извори и йрађа

Архив Југославије, F MG 62, Збирка планова бр. 84.

Архив Југославије, F MG 62, Збирка планова бр. 85.

Дневна и йериодична ишамйа

Аноним. (1928, 23. јануар). Подизање костурнице у Зејтинлику. *Полићика*, 6.

Аноним. (1929, 21. мај). Гробље наших ратника у Зејтинлику. *Време*, 5.

Аноним. (1933, 31. мај). Маузолеј са костурницом на Зејтинлику. *Време*, 4.

Аноним. (1936а, 25. октобар). Освећење спомен-капеле са костурницом у Зејтинлику. *Полићика*, 5.

Аноним. (1936б, 5. новембар). Освећење спомен костурнице у Зејтинлику код Солуна. *Полићика*, 6.

Аноним. (1936в, 11. новембар). Данас ће се на југословенском војничком гробљу у Зејтинлику бити освећена нова Спомен капела. *Време*, 4.

Аноним. (1936г, 12. новембар). Јуче је свечано освећена костурница на гробовима наших палих ратника у Зејтинлику код Солуна. *Време*, 1.

Б. Ј. (1926, 17. новембар). Споменик-капела у Зејтинлику код Солуна. *Полићика*, 7.

Д. М. (1936, 11. новембар). Данас ће се у Зејтинлику осветити костурница на гробљу наших изгинулих и умрлих војника. *Полићика*, 6.

Др. М. (1936, 9. новембар). Програм свечаности приликом освећења маузолеја у Зејтинлику. *Полићика*, 14.

Лићерайура

Асунто, Р. (1975). *Теорија о лейом у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.

Ацовић, Д. (2017). *Николај Краснов: албум сећања*. Београд: Хералдички клуб.

Борозан, И. (2014). Јавност и уобличавање споменичке културе у Србији (1882–1914). У: Н. Живковић (ур.), *Јавни сйоменици и сйомен обележја: колективна йамћење и/или заборав* (стр. 42–54). Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Ђурић, Ж. (2013). Литургијска и доктринарна страна иконе. *Бојословље*, 1, 35–53.

Ђурић, Ж. (2018). Есхатолошки знаци у иконописању лика Светог Јована Владимира. У: В. Јововић, Г. Перовић и В. Џомић (ур.), *У сйомен и славу Свејој Јована Владимира*, књ. 6-1 (стр. 213–230). Цетиње: Митрополија црногорско-приморска – ИИУ Светигора.

Ђурић, Ж. (2026). *Концејий иконе: еклисиолошка анализа йојма иконе код архиепископској браничевској Инаићија и Јована Зизијуласа*. Смедерево–Пожаревац: Музеј у Смедереву – Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу.

Зизиулас, Ј. (2023). *Симболизам и реализам у йравославном бојослужењу. Јован Д. Зизиулас – Мишройолий йеріамски, Евхаристија чини Цркву. Сабрана дела 1*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревацко-браничевске.

Јевтић, А. (2021). *Бој Ойаца наших*. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.

- Кадијевић, А. (1996). *Момир Коруновић*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Кадијевић, А. (2010). О архитектури спомен-обележја на Зејтинлику и Виду. *Лесковачки зборник*, L, 197–206.
- Обреновић, В. Н. (2013). *Српска меморијална архитектура 1918–1955* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.
- Озољин, Н. (2006). Језик иконе. *Видослов*, 13, 89–107.
- Опачић, П. (1978). *Солунски фронт: Зејтинлик*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Поповић, Ј. (1972). *Житија светих за јануар*. Београд: Манастир Св. Телије.
- Просен, М. (2023). *Ар деко у српској архитектури*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда – Факултет примењених уметности.
- Соколовић, М. (1986). *Зејтинлик: српско војничко гробље у Солуну*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Стефановић, Т. (2022). О идентитетском карактеру српске међуратне архитектуре (1918–1941). *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LII (4), 353–374. <https://doi.org/10.5937/zrffp52-38807>
- Стефановић, Т. (2025). Сеоба идентитета на примеру меморијала српској војсци на Виду, Зејтинлику и Кајмакчалану. *Књижевна историја*, LVIII (186), 103–119. <https://doi.org/10.18485/kis.2025.57.186.6>
- Флоровски, Г. (2023). *Тело живуће Христове. Христологија Цркве: Темел Здања*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Хејстад, У. М. (2018). *Културна историја душе*. Лозница: Карпос.
- Arendt, H. (1961). *Between Past and Future*. New York: The Viking Press.
- Asman, J. (2011). *Kultura pamćenja: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim društvima*. Beograd: Prosveta.
- de Cesaree, B. (1947). *Traite du Saint Esprit*. Paris: Benoit Prushe.
- Koselleck, R. (2004). *Future Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Kuljić, T. (2006). *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Norra, P. (1984). *Les Lieux de Memoire, tome I: La Republique*. Paris: Gallimard.
- Pintar-Manojlović, O. (2014). *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju – Čigoja štampa.
- Stefanović, T. (2025). *Memorijalni identiteti: spomenici kralju Aleksandru I Karađorđeviću 1934–1941*. Beograd: Heraedu.
- Velmans, T. (2007). *Čudesna povest ikone*. Beograd: Clio.

Željko R. ĐURIĆ

Singidunum University
Faculty “Despot Stefan Lazarević”
Zemun (Serbia)

Icon, Memory, and Suffering: Holy Warriors in the Memorial Space of Zejtinlik

Summary

The Serbian Orthodox Church has played a decisive role throughout history in preserving national identity, particularly during periods of crisis marked by suffering, displacement, or the loss of statehood. Historical evidence demonstrates that the Church functioned as the spiritual and cultural pillar of the community. During Ottoman rule, monasteries such as Studenica, Dečani, and the Patriarchate of Peć served as sanctuaries where faith, literacy, and national consciousness were preserved. This role is further reflected in the sacralization of military sacrifice, evident in the iconographic program of the Zejtinlik Chapel through the depictions of the Archangel Michael and Saint George. Within this program, the Archangel Michael represents divine justice, while Saint George symbolizes sacrifice for one's fellow man—specifically, self-sacrifice for the survival of the nation, family, and culture of the Serbian people.

Through liturgical rites and memorial spaces, the Church provided a spiritual framework for military suffering, integrating it into the broader national identity. On this foundation, the process of shaping the meanings of death and remembrance regulated the presence of faith within the national sphere, bearing witness to it through theological truth and the holy icon. The funerary dimension does not serve as a merely tragic remembrance of victims; rather, it is transposed into an icon that bridges historical experience and Orthodox eschatological perception. This paper highlights the significance of Serbian military sacrifice, focusing on the mosaic icons of Saint George the Great Martyr and the Archangel Michael as interpretive frameworks that illuminate how their symbolic content connected to the Serbian wartime tragedy.

The immense casualties suffered by Serbian soldiers during the breakthrough of the Salonika Front created the need for the Yugoslav state to undertake an organized burial of their remains, leading to the establishment of the Serbian military cemetery at Zejtinlik. In 1926, the Council of Ministers, headed by Prime Minister Nikola Pašić, officially approved the construction of the Zejtinlik mausoleum. However, the political use of the past extended beyond institutionalized memory to include symbolic and semantic reduction, through which military suffering gradually acquired an archetypal character, aligning with the ideal of holy Christian warriors. In this sense, the memorial actively participates in creating a symbolic space where collective memory is formed. The representations of the Archangel Michael and Saint George function as visual bearers of heavenly protection and victory. Consequently, the memorial space remains simultaneously rooted in the Orthodox symbolic system and in the narrative of war as a sacrifice and heroic feat.

Although Saint George lost his earthly life at a young age, according to Christian tradition, he attained the crown of glory—the ultimate goal of every Christian. His death was sanctified through faith and love for God, mirroring the sacrifice of the soldiers at Zejtinlik, whose actions are identified with a feat akin to that of Saint George. The Archangel Michael reinforces this parallel, recalling divine justice symbolized by the scales in his left hand. In his right hand, he holds the sword with which, as commander of the heavenly host, he leads Saint George and the innocent soldiers who perished for their fatherland and faith into the Kingdom of God. This study indicates that the Christian faith in the future as the ultimate truth constitutes the absolute fulfillment of human freedom, as exemplified by the Serbian martyrs and heroes interred at Zejtinlik. The heavenly identity of the Zejtinlik Chapel is further sustained by the liturgical experience, serving as the natural continuation of the vision of the Kingdom of Heaven. Ultimately, the Divine Liturgy celebrated in the Zejtinlik Chapel opens a universal, eschatological perspective, affirming its significance not only for fallen soldiers and martyrs, but for all Christians throughout history.

Keywords: Zejtinlik; ossuary; icons; historical; theological.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).